

ЦЕНТЪР ЗА СЕМИОТИЧНИ И КУЛТУРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

eБИБЛИОТЕКА

УМБЕРТО ЕКО

ЗНАЦИ

/ИЗ “СЕМИОТИКА И ФИЛОСОФИЯ НА ЕЗИКА”/

e-издание на Център за семиотични и културни изследвания
2017
www.cssc-bg.com

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

3

През цялата история на западната мисъл идеята за семиотична теория – независимо по какъв начин е дефинирана – винаги се е свързвала с понятието за знака. Разликата в значенията, които всяка поредна дефиниция влага в понятието „знак“, изисква много сериозен критичен обзор. Ще видим обаче, че понятието „знак“ е било подложено на подобна критика от деня на своето създаване.

На първо място откриваме куп езикови употреби, според които знакът е някакво видимо указание, от което може да се направи заключение за присъствието на нещо скрито... Във всички тези случаи не е от значение дали знакът е създаден с определено намерение, или пък е изпратен от човешко същество. Всяко природно явление може да бъде знак. Според Морис „нещо е знак единствено защото може да бъде разтълкувано като знак за нещо от някакъв тълкувател. В такъв случай семиотиката не се занимава с някакъв определен обект, а с всички обикновени обекти дотолкова, доколкото участват в процеса на означаване.“

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

4

Тази първа категория знаци обаче явно се характеризира с факта, че „заместващото“ отношение е изградено върху дедуктивен принцип: ако залезът е червен, то денят ще бъде ветровит. Това е Филоновият механизъм на импликацията: ако p то q . Стоиците имат предвид именно тази знакова категория, когато твърдят, че знакът е „пропозиция, съставена от истинна и красноречива връзка със своя консеквент“. Същата знакова категория е предмет и на дефинициите на Хобс и Улф... Разговорният език обаче насочва към една втора категория знаци. Знакът е *жест*, който е направен с цел *да се съобщи нещо*, т.е. да се предаде на някой друг някакъв образ или вътрешно състояние.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

5

Успешното осъществяване на съобщението трябва, разбира се, да бъде осигурено чрез предварително съществуващо правило /код/, което ще помогне на участниците да го разберат по един и същи начин. В този смисъл военноморските флагчета, уличните знаци, фирмените знаци, табелките, етикетите, емблемите, гербовете и буквите се схващат като знаци. Речниците и литературният език трябва да се съгласят с това положение и да приемат за знаци също и думите, т.е. елементите на вербалния език. Във всички случаи взаимоотношението между aliquid и нещото, което замества, е сякаш по-малко случайно, отколкото при първата категория.

Ясното противопоставяне на двете категории, за които стана дума по-горе, се обърква от употребата на думата „**знак**“ при т.нар. „**символи**“, представящи абстрактни обекти или взаимоотношения, като например логически, химически и алгебрични формули и диаграми. Те изглеждат също толкова произволни, колкото и знаците от втората категория... При тези знаци не съществува еднозначно съответствие между израз и съдържание.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

6

Следователно те са обикновено произволни, но въпреки това съдържат елементи на *мотивация*. Като следствие знаците от тази трета категория, въпреки че се създават от хора за целите на общуването, явно следват модела на знаците от първата категория, независимо от това, че не са естествени знаци. Те се наричат икони или аналогични.

Разговорната реч обаче счита за знаци и онези рисунки, при които нещо се възпроизвежда, но по твърде стилизиран начин, така че разпознаването на предмета да се окаже по-маловажно от разпознаването на някакво „друго“ съдържание, което се замества от представения предмет. *Кръстът, полумесецаът, сърпът и чукът* заместват съответно *християнството, исляма и комунизма*. Тези знаци са икони, защото – подобно на диаграмите и рисунките – техните изразни средства могат да бъдат подложени на обработка, която ще измени съдържанието. Те също са и произволни, защото вече се намират в състояние на катахреза. Обикновено ги наричат *символи*, но в смисъл противоположен на възприетия за формулите и диаграмите.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Тези, които противопоставят прагматиката на дискурса на семантиката на знаковите единици изместват вниманието си от системите за означаване към процеса на общуване, но двата ъгъла на зрение са фактически допълващи се.

Не е възможно да си представим знака, без по някакъв начин да отчетем как е белязан от контекстуалната си съдба, но в същото време е много трудно да обясним защо се разбира даден речев акт, ако не разясним природата на знаците, за които той създава контекст.

ЗНАКЪТ КАТО РАЗЛИЧИЕ

Елементите на означаващото са разположени в система от опозиции, в която, както обяснява Сосюр, има само различия. Същото става и при означаемото. Зависимостта между плана на израза и плана на съдържанието също се представя във вид на различие: знаковата функция съществува като диалектична връзка между присъствие и отсъствие, като взаимна размяна на две разнородни същности.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

10

Тръгвайки от тази структурална позиция, изследователят би могъл да разложи цялата знакова система на мрежа от разломявания. Естеството на знака трябва да се търси в „раната“, „отвора“ или „лома“, който в едно и също време го създава и премахва. Тази идея, макар и енергично разработвана от постструктуралната школа – най-вече на Дерίδα – в действителност е развита много по-рано по времето на Лайбниц.

НАДМОЩИЕ НА ОЗНАЧАВАЩОТО

Ако знакът може да се познава само чрез означаващото и ако означаемостта изплува само чрез вечната му замяна с означаващото, то семиотичната верига представлява само **верига от означаващи**. По такъв начин тя не би могла да се управлява дори и от подсъзнанието. В потока от означаващи се получават нови означаващи. Като следствие светът на знаците и дори на изреченията се разтваря в речевата дейност.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Тази линия на разсъждения, изведена от Лакан, поражда известен брой различни, но в основата си свързани една с друга позиции. Тя почива върху недоразумение, върху игра на думи. Само ако слагаме „означаемо“ при всяка поява на понятието „означаващо“, ние сме в състояние да проумеем разсъжденията на тези теоретици. Недоразумението възниква от това, че всяко означаващо може да бъде предадено само чрез друго означаващо и само в този процес на тълкуване ние може да уловим „съответното означаемо“.

ЗНАК И ТЕКСТ

Т. нар. „верига на означаването“ създава текстове, които носят в себе си спомена за подхранващото ги взаимодействие с други текстове. Текстовете са способни да пораздат разнообразни и безкрайни варианти на четене и тълкуване. Късният Барт например твърди, както напоследък и Дерида, а също и Кръстева, че **означаването трябва да се търси единствено в текста.**

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Текстът е онова място, в което се създава значение и значението става продуктивно /т.е. налице е знакова дейност/. В текста речниковите знаци са в състояние да се проявят само след като се вцепени и умъртви техният смисъл. Текстът не представлява просто механизъм за общуване. Той е начин за изказване на съмнение относно предишни системи за означаване, средство за тяхното обновление, а понякога и за тяхното разрушаване.

Текстовата машина изпразва от съдържание термините, смятани от речниците за еднозначни и ясно определени и ги изпълва с нови съдържателни фигури. Но все пак, когато създава метафора като „горски цар“ /в която с лъвовете се свързва човешки образ, а върху класа на царете се отразява животинско качество/ се предполага, че вече съществува както „цар“, така и „лъв“ и че това са действени средства на две предварително установени знакови функции. **Ако знаците не предхождаха текста, всяка метафора би се равнявала на това да се каже, че нещо е нещо. Но метафората ни казва, че това нещо е същевременно и нещо друго.**

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

13

ЗНАКЪТ КАТО ТЪЖДЕСТВЕНОСТ

Смята се, че знакът има за основа категориите „подобие“ и „тъждественост“. Тази неправомерна заблуда поставя знака във връзка с идеологическото понятие „субект“. Субектът като предполагаемо трансцендентално единство, което разтваря себе си за света /или за което светът се разтваря/ чрез акта на представянето, както и субектът, който предава своите представи върху други субекти в процеса на общуването, се смята за философска измислица, подчинила на себе си цялата история на философията. [...] Изглежда обаче, че подобна критика може да се отнесе само към един изроден образ на езиковия знак, коренящ се в тъждествения модел. Въпросът е дали подобна представа е била някога подкрепяна от някоя от най-зрелите теории за знака. Така например идеята за знака като подобие и тъждество не се явява при Пърс: **„Знакът е нещо, чрез познанието на което ние научаваме нещо повече“**.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Знакът е указание за тълкуване, механизъм, който се задейства от начален тласък и води към цялото разнообразие от своите дедуктивни следствия. Тръгвайки от знака, човек изминава целия семиотичен път и достига точката, в която знакът е способен да се самоотрече. /как иначе биха били възможни текстуалните упражнения, наречени „литература“?/ За Пърс знакът е потенциално съждение. За да разберем тази представа за знака, е необходимо да се върнем към началния период на неговото развитие. Подобно преразглеждане се нуждае от отстраняване на едно неудобно понятие – понятието за езиковия знак, тъй като то е по-късен културен продукт.

ЗНАЦИ И ДУМИ

Терминът, който западната философска традиция превежда като знак /*signum*/, е първоначално гръцкото ***semeion***. Думата се появява като философски термин в 5 в. пр. Хр., въведена от Парменид и Хипократ. Често се среща като синоним на ***tekmerion*** – доказателство, указание, симптом.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

15

За първи път разликата между двата термина се появява едва в Аристотеловата „Риторика“. Хипократ възприема понятието „указание“ от лекарите, които го предшестват, и твърди, че „симптомът“ е неясен, ако не се анализира контекстуално – като се вземе предвид какви са въздухът, водата, околната среда, общото телесно състояние и режимът, който вероятно ще подобри състоянието. Този модел съществува като че ли в следния вид: ако **p** то **q**, но само при съпътстване от факторите **y** и **z**. Съществува код, но не е еднозначен.

Хипократ не се интересува от езиковите знаци. Във всеки случай по всичко личи, че по това време терминът „**знак**“ не се прилага към думите. Думата е „**име**“. Парменид използва това различие, когато противопоставя истинността на мислите за битието на илюзорната природа на мненията и измамността на възприятията. От друга страна Парменид използва термина „**знаци**“ /*semata*/, когато говори за доказателства, установени по дедуктивен път: „за това, че битието съществува, има знаци“.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

16

Думите у Платон и Аристотел се разглеждат от двойна гледна точка: а/ откъм разликата между означаващо и означаемо, и б/ откъм разликата между означаващо и съотнасяне. **Във всички свои трудове, посветени на логиката на езика, Аристотел отбягва да използва термина „знак“ /semeion/ за думите.**

На пръв поглед като че ли на това противоречи добре познатата страница от „За интерпретацията“, в която сякаш се казва, че думите са знаци. Но тази страница се нуждае от внимателно тълкуване. На първо място Аристотел казва, че както изречените, така и написаните думи са **символи** на състоянията на душата, но не са еднакви за всички човешки същества, тъй като са дадени по уговорка. В този смисъл думите се различават от звуците, които издават животните. Думите са дадени по уговорка и са условни, докато другите звуци са естествени и мотивирани. Аристотел запазва термина „**символ**“ за изреченията и написаната дума. По това време „**символ**“ се явява по-неутралният термин в сравнение със „**знак**“.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Понятието „**знак**“ е било вече въведено и обяснено от традицията, свързана с Хипократ като точна категория, докато „**символ**“ е бил използван като „белег“ или „личен знак“.

На същата страница Аристотел казва, че състоянията на душата са подобия или образи, или копия на нещата и като такива не могат да се изучават в логически план. Като подчертава тази разлика между умствените образи и думите, той между другото заявява, че изречените и написаните думи са знаци /*semeia*/ на състоянията на душата. Така на пръв поглед той **отъждествява знаците със символите**. Човек би могъл да възрази, че „знак“ тук се използва в преносен смисъл. Но би могла да се направи и по-радикална забележка. Ако Аристотел следва терминологичните критерии от неговата Реторика „**знак**“ все пак означава доказателство, указание, симптом. Ако това е вярно, той в действителност казва, че думите /изречени или написани/ са доказателство, че някой има нещо в главата си и иска да го изрази; в същото време казва, че дори думите да са симптоми на състоянията на душата, те не притежават психологическите свойства на тези състояния.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

18

Когато Аристотел случайно използва термина „знак“ по отношение на думите, той просто изтъква, че **дори думите могат да се разглеждат като симптоми**. Той не отъждествява езиковите символи с природните знаци. Той само казва, че **понякога символите могат да се вземат за доказателства**. Ала **символите** се отличават от останалите естествени знаци, защото в ролята си предимно на символи те не се градят върху дедуктивен, а върху тълковен модел.

По такъв начин Аристотел е първият, който твърди, че лингвистичните термини са тълковни със своите определения и че дума и определение са напълно съответстващи си понятия. **Знакът** се появява в „Риториката“, в която се казва, че **ентимемите** се извеждат от правдоподобия и от знаци /*semeia*/. Ала **знаците са разделени на две логически добре обособени категории**. Първият вид знак има свое особено име – **tekmerion** – в смисъл на „показание“. Можем да го преведем като „**необходим знак**“: ако човек има треска, значи е болен; ако жена има мляко, значи е родила.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Вторият вид знак, казва Аристотел, няма свое особено име. Бихме могли да го наречем „**слаб знак**“: ако човек има затруднения в дишането, следва че има треска. Ясно е, че заключението се опира само върху възможност, тъй като затруднения в дишането могат да се причинят и от прекомерно телесно усилие. Истината е, че Аристотел не се чувства сигурен сред различните видове знаци. Той познава аподиктическия силогизъм, но не познава хипотетическия силогизъм, т.е. формата „ако **p** то **q**“, която ще бъде гордостта на Стоиците.

СТОИЦИТЕ

Стоиците също така не обединяват ясно своята теория за езика с теорията си за знаците, доколкото може да се съди по твърде заплетената им семиотика. В езиковата си употреба ти ясно разграничават понятията **semainon** /израз/, **semainomenon** /съдържание/, **tyncharon** /референт/.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

20

Те като че ли възпроизвеждат триадата, създадена от Платон и Аристотел, но я преработват с теоретична изтънченост, която липсва на мнозина от днешните повторни изобретатели на този семиотичен триъгълник. Стоиците изследват различните стъпки при учленяването и разграничават простия звук, издаден от ларинкса и говорните мускули, от *учленения езиков елемент*, както и от действителната дума, която съществува само дотолкова, доколкото е съотносима с дадено съдържание. **Този модел сякаш единоголасно със Сосюр заявява, че знакът е двустранна същност. Стоиците са смятали, че варварите могат да възприемат физическите звуци, но не са в състояние да разпознават в тях думите. Това става не защото варварите не разполагат със съответния умствен образ, а защото не познават правилата за съотнасяне. В това отношение стоиците отиват много по-далеч, от своите предшественици, откривайки условното и неустойчиво естество на знаковата функция /едно и също съдържание може да създаде дума, като се обедини с израз от друг език/.**

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

21

У стоиците **съдържанието** престава да се схваща като състояние на душата, умствен образ, мисъл или идея. **Съдържанието** не е идея нито в Платоновия смисъл на понятието, нито в психологически смисъл. Вместо това стоиците описват съдържанието като „**безтелесно**“. Безтелесните същности не са неща, а състояние, начин на съществуване /безтелесни са пустотата, времето и пространството/. Сред безтелесните същности стоиците нареждат „**лектона**“, който превеждат като „изразимо“. **Лектонът** е семиотична категория. В момента на изразяването му фактът, че Дион върви, е **лектон**. Първият възникнал проблем е около взаимоотношението между **semainomenon** и **lekton**. Освен това стоиците говорят за завършени и незавършени лектони: завършеният лектон е пропозиция, докато незавършеният е част, фрагмент от пропозиция /сред незавършените са субектът и предикатът като граматически и лексикални категории/. Стоиците следователно вече са успели да депсихологизират семантиката, така че да можем да преведем **semainomenon** като „съдържание“ в смисъла на Йелмслев, т.е. културна единица, а не умствен образ.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

Когато стоиците говорят за знаци, изглежда имат предвид нещо непосредствено присъстващо, което води до заключения до нещо, което не присъства непосредствено. **Знакът** може да бъде **припомнящ** /hypomnestikon/ и се поражда от свързването на две събития въз основа на минал опит. От минал опит знам, че ако има дим, трябва да има и огън. Но знакът може да бъде и **показващ** /endeiktikon/. В този случай той сочи нещо, което никога не е било непосредствено възприемаемо – например движения на тялото, които показват душевни движения. Във всички тези случаи знакът е сякаш физическо явление. Но Секст Емпирик направо заявява, че знакът, от който се извежда заключението, не е физическо явление, а суждението, което го изразява. От това следва, че стоическият модел на знака приема дедуктивен вид /ако **p** то **q**/, чиито променливи не са нито физически обекти, нито явления, а суждения, изразяващи явленията. Димният стълб е знак само тогава, когато тълкувателят възприема явлението като истинен antecedent в едно предполагаемо разсъждение /ако има дим.../ и този antecedent е дедуктивно свързан със своя консеквент /... **то** има огън/.

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

23

Това е причината стоиците да заявят, че знакът е **лектон** и следователно безтелесен. Знакът не е свързан с този или онзи дим и с този или онзи огън, а с възможността за взаимовръзка между antecedent и консеквент, която ще обясни **която и да е** поява на дим и на огън. **Знакът е тип, а не проявление.** За да има знаци, трябва да се оформят съждения, а те да се подредят по правилата на логически синтаксис, който се отразява в синтаксиса на езика и е възможен благодарение на него. **Знаците се проявяват само дотолкова, доколкото могат разумно да се изразят чрез средствата на езика.**

Тук трябва да се подчертае, че **стоиците продължават да не наричат думите „знаци“** – в най-добрия случай те казват, че думите са носители на типове знаци. Лексикалната разлика между двойката *semainon/semainomenon* и *semeion* се запазва. Но общият етимологичен корен сочи връзката между тези понятия. **Бихме могли да приемем, че стоиците твърдят подобно на Лотман, че езикът е първичната моделираща система, чрез която се изразяват останалите [вторични моделиращи] системи.**

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

ОБЕДИНЯВАНЕ НА ТЕОРИИТЕ И НАДМОЩИЕ НА ЛИНГВИСТИКАТА

24

Няколко века по-късно в De Magistro **Августин** окончателно обединява теорията за знака и теорията за езика. **Петнадесет века преди Сосюр той ще бъде в състояние да види знаците като род, а езиковия знак като негов вид.** От момента, в който Августин вкарва естествения език сред знаците, езикът изпада някак в неудобно положение. Тъй като е твърде силен, фино разчленен и достъпен за научен анализ, езикът едва ли би могъл да стане предмет на знакова теория, родена за да опише взаимоотношенията между така обхватните и изплъзващи се природни явления. Тъй като все повече се налагало мнението, че системата на езика може да се анализира с най-голям успех, **моделът на езиковия знак постепенно е започнал да придобива чертите на най-висш знаков модел.**

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

25

ТЪЛКУВАТЕЛЕН КРИТЕРИЙ

Субституцията /aliquid stat pro aliquo/ не е единственото необходимо условие за съществуването на знак: **възможността за тълкуване** е също толкова необходима. Под тълкуване или тълкувателен критерий се има предвид понятието, разработено от Пърс, според което всеки **интерпретант** /било знак или израз, или последователност от изрази, превеждаща предишен израз/, освен че ни превежда съдържанието на знака, увеличава и знанието ни за него. Тълкувателният критерий ни позволява да тръгнем от знака и стъпка по стъпка да извървим целия семиотичен кръг. Става ясно, че смъртната присъда, произнесена над знака по силата на обвинения в равнозначност, подобие и намаляване на различията, е била свършено необоснована.

Истината е, че знакът винаги разкрива нещо ново. Няма интерпретант, който да ни насочи към тълкуването на даден знак и да не промени в някаква степен неговите очертания.

A READER

ЗНАЦИ

Умберто Еко: Семиотика и философия на езика

26

Да разтълкуваме знак означава да определим очертанията на онази част от континуума, която служи за негов носител в нейното взаимоотношение с останалите части от континуума, които се получават при цялостното му сегментиране от страна на съдържанието. Това означава да се определи дадена част чрез използване на други части, предадени чрез други изрази. Иелмслев ни кара да вярваме в съществуването на два отделни континуума: на израза и на съдържанието. Но моделът на знаковата функция следва да се формулира наново, в светлината на Пърсовата семиотика. Континуумът, за който и чрез който говорят знаците, е винаги един и същ.

ЗНАК И СУБЕКТ

Представата за знака като равнозначност и тъждественост подкрепя една склеротична представа за субекта. Знакът като мястото, в което е съсредоточен семиотичният процес, представлява онзи инструмент, чрез който субектът непрекъснато се създава и разрушава.

издание на Център за семиотични и културни изследвания, 2017
Само за учебни и образователни цели